

6. Одной из важнейших особенностей *эволюционных рядов философских концептов* является их пластичность, проявляющаяся в возможности формирования на их основе различных *эволюционных цепей концепта*, объединяющих в качестве элементов фрагменты философских концепций, возникновение которых относится к совершенно разным моментам исторического времени (к примеру, в одну и ту же эволюционную цепь концепта *СОЗНАНИЕ* могут быть отнесены размышления о сознании К.Г.Гемпеля, Л.Витгенштейна, Г.Райла).

7. В качестве основной цели формирования *эволюционного ряда* и *эволюционных цепей* философского концепта можно определить выявление основных ядерных элементов, в контексте которых этот концепт рассматривается (развивается) а также обнаружение новых смыслов, развивающих смысловое пространство концепта.

8. Введение представлений об эволюционных рядах философских концептов снимает вопрос о субъективности и объективности философских практик, ибо формирование эволюционных рядов всегда субъективная процедура, объективная ценность которой заключается в обнаружении нового смысла, связанного с соответствующим концептом.

К перспективным направлениям будущих исследований, посвященных эволюции философских концептов, следует отнести изучение вопроса о способе построения пространства смыслов философского концепта, о его когнитивных возможностях.

Литература

1. Богатая Л.Н. Концепт: возрождение через возвращение // Науковий вісник Харківського державного педагогічного університету імені Г.С.Сковороди. Серія „Філософія”. – Вип.20. – Харків: ХНПУ, 2006. – С. 36-43.
2. Богатая Л.Н. Концепт и близлежащие категории: смысл, событие, хаос // Науковий вісник Харківського державного педагогічного університету імені Г.С.Сковороди. Серія „Філософія”. – Вип.22. – Харків: ХНПУ, 2006. – С. 36-43.
3. Богатая Л.Н. К переосмыслению пространства // Філософські науки. – Суми: СумДПУ ім. А.С.Макаренка, 2006. – С. 109-114.
4. Богатая Л.Н. Смыслооперационные практики // Науковий вісник Чернівецького університету. Серія „Філософія”. – Вип. 309-310. – Чернівці, 2006. – С.81-84.
5. Масалова С.И. Философские концепты как регулятивы гибкой рациональности: трансформация от античности до Нового времени. Монография. / Отв. ред. Е.Е. Несмеянов. – Ростов-н/Д: РГПУ, 2006.

6. Современная философия науки: знание, рациональность, ценности в трудах мыслителей Запада: Учебная хрестоматия. 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Издательская корпорация „Логос”, 1996. – 400 с.
7. Степанов Ю.С. Семиотика концептов // Семиотика: Антология /Сост. Ю.С.Степанов. Изд. 2-е, испр. и доп. – М.: Академический Проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2001. – 702 с.

І.Б.Починок

ПРОБЛЕМА НАУКОВОЇ ЛЕГІТИМАЦІЇ ГУМАНІТАРНОГО ЗНАННЯ

В статті розглядаються особливості легітимації гуманітарного знання, її зв'язок із внутрішніми потребами і логікою розвитку гуманітарних наук, а також із загальною тенденцією гуманітаризації науки і освіти. Розкривається відмінність між гуманітарним і природничонауковим знанням.

Утвердження науковості знання, як відомо, передбачає його легітимацію (від лат. *legitimus* – законний, узаконений), тобто, визнання його відповідності епістемним стандартам. Зазвичай це досягається за допомогою прийнятих в науці процедур обґрунтування. Доведення логічної несуперечливості знання, експлікація його пояснювально-передбачувального потенціалу і практична верифікація забезпечують “прозорість” наукової істини, її доконечність і всезагальність. Проте стосовно гуманітарного знання, то його “стандартне” обґрунтування є обмежене внаслідок ціннісно-сислової та інтерпретаційної природи цього знання. Це спричинює перманентні сумніви в його самодостатності, науковості та легітимності. “Про те, що визнання статусу науки за дослідженнями в галузі історії, соціального світу і художньої культури не є само собою фактом й нині, – зазначає М.Плотніков, – свідчать періодичні дискусії, що спалахують під гаслами “Навіщо історична наука?”, “Навіщо гуманітарні науки?”, “Навіщо філософія?” і т.ін. А в англomовному світі досі викликає сумнів словосполучення “human sciences”, в якості альтернативи якому пропонується більш невизначене “human studies” чи просто “humanities” [9, 129].

Актуалізація досліджень проблем конституювання і утвердження науковості гуманітарного знання зумовлюється як внутрішніми потребами гуманітарних наук у розробці їх методології, так і загальними тенденціями гуманітаризації науки та освіти, становлення неklasичної наукової раціональності та сучасної картини світу. Їх важливість розкривається також в контексті практичних проблем подолання соціального відчуження, діалогу культур та здійснення гуманітарних експертиз програм соціально-економічних

модернізацій. З огляду на це, в даній статті ставиться мета проаналізувати методологічні аспекти процесу легітимації гуманітарного знання.

Сучасні розробки цієї проблеми характеризуються прагненням подолати методологічний ригоризм та плюралізмом дослідницьких підходів. В них суперечливо переплітаються рецидиви природничонаукового редукціонізму та пошуки “науками про дух” своєї автентичності, підвищена світоглядна заангажованість цих наук і відносно низький рівень їх методологічної свідомості, усвідомлення непересічної значущості гуманітарного знання та гострі дискусії з приводу його науковості.

Легко переконатися, що ця проблема має передусім методологічний характер. Оскільки ідеал науковості гуманітарного знання наразі перебуває на етапі становлення [див.: 7, 66], то відсутність у зв’язку з цим надійної основи розв’язання цієї проблеми зумовлює доконечність звернення до її історичної генези, де й виявляються характерні для цього типу знання способи обґрунтування, а отже, і наукової легітимації. За цих умов обґрунтування гуманітарного знання повинно було спиратися на апробовані результати попереднього розвитку “наук про дух” і здійснюватися з урахуванням деякого належного стану цих наук, враховувати взаємодію когнітивного і ціннісного моментів цього типу знання, послуговуватися його внутрішнім ресурсом і не нехтувати евристичними можливостями усталених норм науковості.

Слід зазначити, що конституювання гуманітарних наук відбувалося надто повільно і суперечливо. Зазнаючи впливу форм повсякденності, досвіду культуротворчості, мовних дискурсів, ціннісних орієнтацій тощо, вони тривалий час розвивалися немов би на периферії загальнонаукового поступу, опосередковуючись методологічними настановами більш розвинених математики і природознавства. “Науки про дух” спочатку були репрезентовані антропологічними розділами філософії, а згодом, особливо після розрізнення Р.Декартом протяжної і мислячої субстанцій, філософським вченням про душу. Так, Гегель у “Філософії духу” в розділі “Антропологія” нижчим формам духу, який ще “полонений природою”, протиставляє його вищі форми, що вивчаються феноменологією, психологією, правом, мораллю. Водночас духовно-душевне життя людини стає предметом досліджень й у природничих науках. “Наука, – писав у 1870 р. І.Тен, – нарешті дійшла до людини. Озброївшись точними і всепроникаючими інструментами, що довели свою вимірвальну силу впродовж трьох століть, вона спрямувала свій досвід саме на душу людини” (Цит. за: 1, 25). Зрештою, у XIX – початку XX ст. гуманітарні науки утверджуються у своїй самодостатності та специфіці. “В якості окремих наукових дисциплін, – стверджує В.Стьопін, – вони конституювалися у XIX ст., коли в культурі техногенної цивілізації чітко сформувалося відношення до різних людських якостей та соціальних феноменів як до об’єктів управління та керування” [10, 38].

Проте інтеграція “наук про дух” в систему наукового знання відбувалася вкрай неоднозначно. Процес наукової легітимації гуманітарного знання розгортається на тлі дилеми сцієнтизм – антисцієнтизм і його спротиву настановам класичного раціоналізму, який, як зауважує Е.Кассіпер, “не задовольнявся лише підкоренням природи, він хотів вибудувати самозамкнену “природну систему наук про дух”. Людський дух повинен був перестати існувати як “державна держава”, він повинен був стати пізнаваним на основі тих же принципів і підпорядковуватись тим же законам, що й природа” [6, 14-15].

У цьому контексті легітимація гуманітарного знання реалізується в міру розв’язання суперечностей між яскраво вираженою людиномірністю цього знання і “безсуб’єктивністю” класичного ідеалу науковості, норми якого суттєво впливали на розвиток “наук про дух”. Відображення світу людини через призму людських інтересів та цінностей, як і включення останніх в стандарти оцінки науковості знання в цілому, не узгоджується з класичними уявленнями про незалежність гуманітарного пізнання та його методології від соціокультурних впливів. Згідно з цими уявленнями, фундамент і процедури обґрунтування знання детермінуються виключно досліджуваною предметністю і не залежать від зовнішнього контексту. А проте досвід гуманітарного пізнання переконливо свідчить про неможливість доведення науковості знання про світ людини поза врахуванням опосередкованості цього знання людською суб’єктивністю в її соціально-історичній конкретності та всезагальності. В руслі цих суперечливих процесів сформувалися дві головні тенденції обґрунтування, а отже, й легітимація гуманітарного знання: об’єктивістсько-пояснююча і герменевтично-розуміюча, що в цілому виражають зміст вказаної вище дилеми.

За першої тенденції, що представлена в основному позитивізмом, неопозитивізмом, аналітичною філософією, спостерігається поширенні природничонаукової методології на галузь гуманітаристики, а відтак – натуралістична інтерпретація гуманітарної предметності, редукція її унікальності та ціннісно-сміслових аспектів до загального, типового, повторюваного, детерміністичного і закономірного, тлумачення розуміння як позбавлених пізнавального значення суб’єктивно-психологічних процедур та їх зведення до загальноприйнятих схем опису та пояснення. Така методологічна аберация підпорядковується доведенню того, що науковість гуманітарного знання принципово не відрізняється від усталеного ідеалу науковості. З цим пов’язане “підтягування” гуманітарного знання до більш розвинених математичного і природничонаукового типів знання, намагання озброїти його такою методологією, яка б наближала за верифікованістю і достовірністю до “точних” наук. На цій основі формується широке розуміння науковості гуманітарного знання як його відповідність епістемним нормам фізико-математичного знання. В руслі такого підходу розвивають соціально-

гуманітарні дослідження та їх методологію М.Вебер, Е.Дюркгейм, Г.Зіммель, О.Конт, Г.Спенсер та ін. На цих же засадах розробляє логіку гуманітарних (“моральних”) наук Дж.С.Мілль. Навіть нині чимало науковців, які все ще дотримуються принципів класичної методології, схильні розглядати легітимність гуманітарних дисциплін як їх адекватність стандартам науковості фізико-математичних наук. Будь-яка невідповідність цього знання цим стандартам розглядається як свідчення його наукової неповноцінності – “обставина, що, звичайно, може бути пов’язана з тим, що в англомовних країнах “humanities” – “гуманітарні дисципліни” – все ще розглядаються з донаукового досвіду гуманістичних “artes” – “мистецтв”, зокрема, риторики і критики літератури, у той час як поняття “science” – “науки” – продовжує орієнтуватися на ідеал природничонаукового методу [2, 125].

За іншої тенденції в руслі традицій, що йдуть від Дж.Віко, Й.Гердера, Ф.Шлейєрмахера та німецької історичної школи, ідея науковості гуманітарного знання обґрунтовується у вужчому і більш конкретному значенні. Легітимація гуманітарних наук розглядається тут як похідна від їх предметної та методологічно-методичної специфіки – осягнення ціннісно-сислової унікальності феноменів історії та культури за допомогою інтерпретаційно-розуміючих підходів. Ця тенденція широко представлена “філософією життя”, баденським неокантіанством, герменевтикою, феноменологією, екзистенціалізмом, “розуміючою соціологією”. При цьому вказується на гносеологічну обмеженість не-гуманітарних наук у пізнанні світу людини, втрату ними ціннісно-сислових орієнтацій і невідповідність об’єктивістсько-пояснюючих настанов особливостям пізнання духовних феноменів. У зв’язку з цим підкреслюється “людиномірність” науки, обґрунтовується пріоритет “наук про дух” і розуміючих підходів, вивисується особлива роль суб’єкта гуманітарного пізнання, а ідеал науковості гуманітарного знання розглядається не лише як епістемний стандарт “наук про дух”, але й більш широко як парадигма адекватного розуміння всієї культури, в т.ч. природознавства та математики як соціокультурних феноменів.

Йдеться, отже, про різні стратегії легітимації гуманітарних наук. Характерно, що й сам термін “науки про дух” утримує в собі значення суперництва тих пізнавальних мотивацій, що вплинули на утвердження цих наук. Так, Дж.С.Мілль у праці “Система логіки” (1843 р.) називає ці науки “моральними” (moral sciences), до яких належать психологія, етологія, соціальні науки (вчення про політику і мораль). Він розробляє сцієнтистський варіант гуманітарних наук та їх методології у межах програми “єдиної науки” (англ. the unity of science), наголошуючи при цьому на їх практичному значенні на кшталт аристотелівського “фронесису” як життєвої мудрості. Такий підхід знайшов своє продовження в неопозитивізмі, структуралізмі, аналітичній

філософії. Водночас вже в 1847 р. Е.Килинич, термінологічно виокремлюючи філософію “наук про дух”, протиставляє її як натурфілософії, так і спекулятивній філософії. Філософія “наук про дух” має своїм предметом духовний світ людини, охоплюючи вчення про душу, мислення, мистецтво, право і релігію, що протистоять “наукам про дух”. Головною тенденцією при цьому стає не просто вивчення природи духу та його об’єктивацій, а їх філософське осмислення як атрибутів історичності людського буття. Виразенням цієї епістемної інтенції є термін “Geisteswissenschaften” (нім.), яким І.Шпіль – німецький перекладач і видавець згаданої вище книги Мілля, зробив переклад міллівської назви гуманітарних наук як “moral sciences”. Цей термін дуже швидко стає загальноприйнятним у німецькому духовному житті, що зумовлено підвищеною увагою суспільної думки Німеччини того часу до проблем історичності німецького етносу та його державної консолідації. “науки про дух” кваліфікуються як науки “рефлектуючі”, такі, що забезпечують “самоосмислення” (нім. Selbstbessinung) людини в історії. Саме це значення закріплює за терміном “науки про дух” В.Дільтей у праці “Вступ до наук про дух” (1883), зазначивши при цьому, що цей термін є: а) “звичним і загальнозначущим”; б) “найменше непридатним”; в) таким, що акцентує пріоритет духовного і недостатньо враховує цілісність людського “життєздійснення”. Відтак мислитель збагачує поняттєвий зміст цього терміна, охоплюючи ним як об’єктивні реалії, що стосуються облаштування життя в суспільстві, державі, економіці, техніці, морально-правових відносинах, вихованні, так і їх тлумачення у мові, міфі, мистецтві, науці, філософії, релігії. Про семантичне багатство терміну “науки про дух” свідчить хоча б те, що німецька назва цих наук “Geisteswissenschaften” нині перекладається на англійську мову вже не “moral sciences” (моральні науки), а “humanities” – гуманітарні дисципліни або “human studies” – гуманітарні студії, дослідження.

Особливо активно самоутвердження гуманітарних наук відбувається у 10-20 роки ХХ ст., коли методологічна думка здійснює “перехід від світу науки до світу життя” [3, 7]. Цей процес супроводжується посиленням антропологізації філософії науки, підвищенням інтересу до проблем духовності та ціннісних засад історії. Цьому сприяє також становлення неокласичної наукової раціональності, яка характеризується актуалізацією епістемного значення суб’єктної компоненти пізнання, його методичного інструментарію і смислів теоретичних ідеалізацій. Ці ознаки нової раціональності корелюють з такими критеріями гуманітарного пізнання, як єдність об’єкта і суб’єкта, інтерпретаційні методи, діалогічний і смисложиттєвий характер знання тощо. На цьому тлі поглиблюється “гуманітаризація” гуманітарних дисциплін, більшість з яких остаточно утверджується у своїй самодостатності, а відтак – очевидною стає обмеженість в них настанов сцієнтистської методології, про

що, зокрема, свідчать уроки неопозитивістського обґрунтування гуманітарного знання. Застосування принципів верифікації і логічного аналізу мови до знань про світ людини, що репрезентовані висловлюваннями про модальне, належне та інтенції суб`єкта, призвело до висновків про ненауковість гуманітарного знання. Так, на думку А.-Д.Айєра, до суджень в галузі моралі та естетики предикати істинності/хибності не застосовні, оскільки вони виражають не реальний стан справ, а лише ціннісні орієнтації суб`єкта. Логічний аналіз, стверджує Р.Карнап, означає вирок “для всієї філософії цінностей і норм, для будь-якої етики чи естетики як нормативної дисципліни. Адже об`єктивна значущість цінності чи норми не може бути емпірично верифікована чи дедукована з емпіричних висловлювань; вони взагалі не можуть бути виражені осмисленими реченнями” [5, 85].

А проте, розвиток гуманітарних наук засвідчив, з одного боку – обмеженість універсалізму принципів класичної методології, а з іншого – конституювання власної методології гуманітарного пізнання. Відбулась, як зазначає В.Махлін, “зміна гуманітарної парадигми, - подія, під знаком якої й нині стоять і філософські, і гуманітарні, і навіть природничі науки” [8, 195]. Класичному епістемному фундаменталізму та монізму, методологічному редукціонізму та ідеям соціокультурної автономії наукового пізнання, “остаточного” обґрунтування знання і претензії на абсолютну істину “науки про дух” протиставляють ідею антифундаменталізму, методологічного плюралізму, принципової укоріненості пізнання в соціокультурних умовах, людиномірності істини тощо. Фіксуючи гостроту цієї ситуації, Е.Гуссерль писав, що у наш час дуже відчувається нагальна потреба в розумінні духу, і майже нестерпною є неясність методологічного та предметного відношення між природознавством і “науками про дух”.

Розв`язання зазначених суперечностей як момент самоутвердження гуманітарних наук відбувається у формі діалогу “наук про дух” і “наук про природу” на основі усвідомлення їх людиномірності та зближення методологічних принципів, зокрема, взаємодоповнюваності генералізації та індивідуалізації, номотетики та ідіографії, пояснення і розуміння. Так, М.Вебер зазначає, що в “розуміючих” науках про культуру ми, спираючись на конкретно-історичні цінності, оцінюємо та інтерпретуємо суспільні феномени та вчинки індивідів, намагаємося збагнути їх смисли і у такий спосіб пояснити їх причини. Цьому сприяє також логічний конструкт “ідеальний тип”, який допомагає орієнтуватися в розмаїтті історичних фактів, інтерпретувати реальний стан справ в аспекті їх близькості чи віддаленості від ідеально-типового зразка. На думку Е.Гуссерля, природні та соціогуманітарні науки мають спільну смислову основу, сутність якої з`ясовується конституюючою активністю інтенціональної свідомості. За М.Гайдеггером, основою єдності

різних наук та їх методологій є “розуміюче” людське буття, в контексті якого “пояснення” проявляється як момент і можливість. І природознавство, і “науки про дух”, наголошує Г.-Г.Гадамер, є інваріантами історичного досвіду, а їх пояснювально-розуміючий потенціал має спільну герменевтично-діалогічну основу. Характерно, що попри певну розмитість методології гуманітарного пізнання, вона все потужніше впливає на філософську і наукову думку. Виникнення і легітимація соціально-гуманітарних наук, підсумовує В.Стьопін, “завершило формування науки як системи дисциплін, що охоплювали всі основні сфери світобудови: природу, суспільство і людський дух. Наука набула звичні для нас риси універсальності, спеціалізації та міждисциплінарних зв`язків” [11, 87].

Легітимація гуманітарного знання не означає припинення осягнення його наукової ідентичності та самовизначення. Навпаки, лише досягнувши відносно високого рівня свого розвитку та зрілості, гуманітарні науки здатні адекватно усвідомити свої засади, статус і функції. “Очевидно, – наголошує Л.Губерський, – що сучасний стан розвитку гуманітарних наук пов`язаний з пошуком шляхів більш чіткого обґрунтування його науково-теоретичного контексту, формуванням дослідницьких підходів, що ґрунтуються на інтеграції міждисциплінарного, міжетнічного, міжпарадигмального рівня” [4, 11].

Нині самовизначення гуманітарних наук відбувається з урахуванням як іманентних тенденцій розвитку цих наук, так і їх зовнішнього – історичного, соціокультурного, загальнонаукового – контексту. Їх значущість зумовлюється передусім тим, якою мірою вони, як науки історичного досвіду, сприяють забезпеченню цілісності та осмисленості історичного буття людини, наступності традицій і оновлення духовних цінностей. Не менш важливою є їх участь у розв`язанні практичних проблем в широкому діапазоні розвінчання утопізму та антигуманності багатьох міфів та ілюзій сучасності і до гуманітарних експертиз економічних, технічних, екологічних проектів та програм. Очевидно, що забезпечення гуманітарної адекватності цих наук досягається не лише експлікацією ціннісно-смислових аспектів людського буття, але й знанням суспільних закономірностей і обґрунтування на цій основі реальних шляхів і засобів реалізації цілей та ідеалів людей.

У царині сучасного наукового пізнання самоутвердження гуманітарного знання реалізується у формі впливу його епістемних норм на поглиблення інтегративних процесів постнекласичної науки та її гуманітаризацію. Цей вплив стимулюється тими антропогенними змінами в науці, що засвідчуються ідеями синергетики, глобального еволюціонізму, екології, ноосфери тощо. Він ґрунтується на спільних для досліджень людського буття і складних людиномірних систем принципах історичності, самоорганізації, цілісності, відкритості, креативності, проявляючись у формі

реалізації ціннісно-сміслового та інтерпретційно-діалогічного потенціалу цих норм. При цьому гуманітарно-науковий потенціалізм не обмежується формальними змінами в системі науки, він сприяє становленню її новацій, сам збагачуючись новими синтезами.

Вищесказане дозволяє зробити висновок, що легітимація гуманітарного знання ґрунтується як на його єдності з ustalеними нормами науки, так і його специфічних особливостях. “Іншнаукковість” гуманітарного знання утверджується в міру усвідомлення духовних, ціннісно-сміслових засад людського буття як основи предметної та методологічної специфікації знання про світ людини.

Література

1. Агацци Э. Человек как предмет философии // Вопросы философии. – 1989. – №2.
2. Апель К.-О. Трансформация философии. – М., 2001.
3. Гадамер Г.-Г. Актуальность прекрасного. – М., 1991.
4. Губерський Л.В. Сучасна філософія гуманітарного знання: парадигми і дискурси // Філософські проблеми гуманітарних наук. Альманах. – К., 2006.
5. Карнап Р. Преодоление метафизики логическим анализом языка // Аналитическая философия: становление и развитие. – М., 1998.
6. Кассирер Э. Избранное. Опыт о человеке. – М., 1988.
7. Кезин А.В. Научность: эталоны, идеалы, критерии. – М.: МГУ, 1985.
8. Махлин В.Л. Философия гуманитарных наук // Философия науки. Методология и история конкретных наук. – М., 2007.
9. Плотников Н.С. Жизнь и история. Философская программа Вильгельма Дильтея. – М., 2000.
10. Степин В.С. Генезис социально-гуманитарных наук (философский и методологический аспекты) // Вопросы философии. – 2004. – №3.
11. Степин В.С. Теоретическое знание: структура, историческая эволюция. – М., 2000.

О. Д.Лаута

ПАРАДИГМАЛЬНІ КОНСТАНТИ КЛАСИЧНОГО ІДЕАЛУ РАЦІОНАЛЬНОСТІ

Стаття присвячена вивченню фундаментальних визначень класичного ідеалу раціональності. Класична метафізика виходила із трансцендентального статусу суб'єкта, котрий пізнає, абсолютизуючи його об'єктивність і неупередженість, тоді як некласичний стиль філософування показує процеси опосередкування автономії свідомості.

Класичний ідеал раціональності стає з кінця 19 ст. об'єктом критики з боку численних стратегій так званої „тотальної критики розуму”, будь то антираціоналізм Ніцше, концепція „діалектики просвітництва” Хоркхаймера й Адорно, Гайдеггер з його поетичним „мисленням Буття”, деконструкція Дерріда, концепція „кінця проекту Істини” Рорті та ін. Між тим, являючи собою не лише певну єдність, він мав не лише той негативний запал, який йому надав некласичний стиль філософування, класичний раціоналізм створив і обґрунтував засади західноєвропейської культури. Лише на його тлі можна зрозуміти такі феномени як становлення громадянського суспільства або виникнення „мегатехніки” (Л. Мемфорд). Всебічне осягнення класичного ідеалу раціональності стає можливим лише за умов визначення його парадигмальних констант, які розкриваються як у роботах самих представників класичної метафізики (Р. Декарт, І. Кант, Г. Гегель), а також його критиків, які досліджували його трансформацію при зміні історико-філософських парадигм (Т. Адорно, М. Хоркхаймер, М. Мамардашвілі, М. Фуко).

Починаючи від „методологічного сумніву” Декарта і аж до сакраментальної тези Гегеля („Все дійсне розумно, все розумне дійсне”) розум претендує на привілейоване положення в західноєвропейській традиції філософування. Він розглядається не лише як головне й найбільш достовірне знаряддя пізнання й принцип його побудови, а також і як сила, що керує історією та надає координати її становлення. Процес просвітництва розуміється в такому контексті як кінечна мета та найвищий щабель світового поступу людства.

Некласична філософія починає з того, що розум має не універсальний, а інструментальний характер. Процес Просвітництва, яке Кант розумів як „вихід людини зі стану свого неповноліття, у якому вона перебуває через власну провину. (Неповноліття є нездатність користуватися своїм розумом без керівництва з боку когось іншого)” [3, 27], при цьому обертається послідовною раціоналізацією світу в суб'єктивно-інструментальному сенсі. У ході її людський розум опускається до сліпої процедури формального автоматизму, вважає Т. Адорно, здійснюваної ним винятково в полі дії самого себе. Логічна й технічна „апаратура придушення” зовнішньої природи, створена людиною за допомогою науки й техніки, через панування й поділ праці придушує й природу самої людини. Панування протистоїть одиничному в якості всезагального, як втілений в дійсності розум. Вона усе менше розпоряджається створеними нею інструментами, які все більше відокремлюються від неї [1, 56].

Разом з тим франкфуртський теоретик не стверджував, що просвітництво було повністю репресивним або що інструментальний розум буде повністю відкинутий. Незадоволеність Адорно формально-логічним мисленням була викликана його глибокою переконаністю в тому, що між речами і їхніми поняттями має місце конфронтація, в умовах якої гнітиться